

ORF Û EDETÊN DAWETAN LI FARQÎNÊ YÊN DI NAVBERA SALÊN 1980 Û 2000î DE

1980 ve 2000 YILLARI ARASINDA SİLVANDAKİ DÜĞÜN ÖRF VE ADETLERİ
(MARRIAGE CUSTOMS AND USAGES IN FARQÎN BETWEEN 1980-2000)

Abdulhalim EKEN*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 12.10.2022
Accepted // Pejirandin: 27.11. 2022
Published // Weşandin: 30.11.2022
Pages // Rûpel: 112-127
DOI: 10.55106/kurdiname.1188228

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: Eken Abdulhalim (2022). Orf Û Edetên Dawetan Li Farqînê Yên Di Navbera Salên 1980 Û 2000î De, *Kurdiname*, no. 7, p. 112-127

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêrî ji aliyê 2 hakeman va hatiye nixrandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Dawet, şahîya zewacê ye. Di heman demê de ji bo zewacê merasîmeke şahidîyê ye. Dawet edetên cuda ne, di temamê civakan de. Di nav salan de ev edetên guhertin. Dawet di nav kurdan de beşeke gelek giring e ji çanda wan. Ji ber vê ye ku neyê parastinê dê winda dibe. Ji bo parastinê gelek tedbîr hene. Ji wan tedbîran yek jî qeydkirina zanyarî ye. Farqîn ji alî çandê ve dewlemend e. Dawet beşên gelek giring in di çandê de. Ji ber tesîrên dîrokî û civakî edetên dawetan tim tî guhertin. Hin jî di salên 1980î de hatin guhertin. Guhertin û edetên ku nû çêbûn nêzî bîst salan dewam kir. Ji ber teknolojiyê gelek regez hatin terkkirin. Edetên ku mane bi guhertinên nû ve berdewam in.

Peyvên Sereke: Farqîn, edetên zewacê, pîrozbahîyên zewacê.

Özet

Düğün evlilik için kutlamadır. Evliliğe şahitliktir. Bütün toplumlarda değişik şekilde icra edilen âdetlerdir. Son yıllarda bu âdetlerde değişim- dönüşüm oldu. Düğün, Kürtler'de kültürlerinin çok önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla bu âdetlerin korunması gerekir. Korunması için birçok tedbir mevcuttur. Bu tedbirlerden bir onları kayıt altına almaktır. Silvan kültür bakımından zengindir. Düğün, kültürün önemli bir parçasıdır. Tarihi ve sosyal amillerden düğün âdetleri değişime uğradı. Seksenli yıllarda düğünlerin bazı âdetleri değişime uğradı. Bu değişimler ve yeni âdetler takriben yirmi yıl sürdü. Teknolojik gelişmelerden dolayı birçok uygulama terk edildi. İcra edilen âdetler devam etmekte.

Abstract

Wedding is the celebration of marriage. It is a witnessing ceremony for marriage. Weddings are different customs in all societies. They change over the years. Wedding is an important part of Kurdish culture. When wedding customs are not preserved, they change. There are many measures for their protection. One of these measures is scientific recording. Farqîn (Silvan) has a rich oral culture. Weddings are also the most important part of this culture. Depending on historical and social changes, weddings have constantly changed. Some of the very old wedding customs changed in the early 1980s. Some survived unchanged. During this period, which lasted for about 20 years, significant changes and transformations took place. Many cultural elements have been

* Xwendekarê lîsansa Bilind, ekemhalim@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4674-9004>

abandoned due to technological developments. Those who managed to survive continue their existence with new customs.

Keywords: Farqîn, marriage customs, wedding celebrations.

Destpêk

Mirov di civakê de dijî. Ji ber wî awayî pêwîst e însan normên civakê bi cih bîne. Ev normên civakî hin jê orf û edet in. Bêyî wan jiyîn zehmet e. Mirov bi girêdana civakê xwe dide qebulkirin(Çeliker-Genç, 2019: XII/2). Esasê civakê malbat e. Di malbatê de demên jîyanê hene. Demên giring sê heb in. Ji wan deman re dibêjin “demên derbasî”(Örnek, 2018: 182): Zayîn, zewac, hene, sinet, çûna leşkerîyê û mirin. Ew jî di nav xwe de dibin hin demên piçûk. Her dem bi serê xwe pêvajoyek e. Her çiqas bi navekî bên gotin jî demên derbasî seklên wan li gorî her civakê cuda ne. Û her dem li gorî tebîeta xwe xwedîyê gewşinan e.

Zayîn ji bo zêdebûna însan tiştêkî pêwîst e. Di vê demê de kêf û xweşî heye. Gava ku sebî tenduristîya wî baş be malbat û eqreba bi kêf dibin. Berî zayînê gelek amedekarî çêdibin. Kinc û berg tîn çêkirin. Pêçek, belîfok û lihêfok tîn çêkirin. Dergûş tî kirîn an çêkirin. Roja tengîyê gazî pîrikekê dikin. Pîrik dikeve ber piştê nexweşê. Jê re dibe alîkar. Navoka sebîyê dibirin. Di demên dawîn de wextê tengîyê êdî serî li nexweşxaneyan dixin. Lêbelê hin pîrek hene ku zarî ji wan re çênabin. Wê çaxê ev jin diçin ser zîyaretan. Diçin bal şêxan. Nivîştan çêdikin. Jinên weha mêr hewî tînin ser wan.

Wextê çêbûna sebî sîleh tî berdan. Der û cînar malbatê pîroz dikin. Li sebî navekî mêrxas an jî yekî qeç datînin. Qurban tî dayîn. Heta çilê dayikê neqede wê bi tene nahêlin. Xwedêgiravî dibêjin “Cin digîhêjinê.” Ji ber wî awayî şûjinekê dikin ber belîfokê sebîyê ku di dergûşê de ye. Nezerokan bi filketê bi ber dilê sebîyan ve vedikin. Hin pîrek çarika xwe ji ber devê xwe nadin alî ji ber ku cin nekevin devê wan.

Sebî wextê diranên wan yê şîr cara ewil diavêje nokan bi serê wan dadikin. Beroşek nokên kelandî çêdikin. Gazî der û cîranan dikin. Sebîyên wan tev tîn. Meqes, şe, eynik, qelem, Kur’an, defter didin ber sebîyê ku diranê wî derketîye.

Zewac: Zewac, di jîyana însan de dema duyem e. Ji ber ku di zewacê de esasê malbatê çêdibe zewac gelek giring e. Ji alîyê civakî de jî gelek nirxên wê hene. Rêya ku diçe zewacê pêvajoyeke dirêj e. Ji bo zewacê dawet çêdibin. Kevneşopî, orf, edet û rîtuêl di dawetan de gelek in(Çalışkan Erol, 2019: 2). Her civak, li gorî xwe orf û edetên xwe, zewacên wan hene(Örnek, 2018: 255).

Mirin: Mirin di demên derbazî de dema sêyem e. Jîyan pê bi dawî dibe. Lêbelê hêj ku mirin nehatî ji bo wê hin orf, edet û rîtuêl hene. Bi wan tî emelkirin. Wextê mirinê û pişt wê de jî hin edetên cûrbicûr hene. Fena ku li ser mirî Kur’an tî xwendin, di pey mirî de her rojên perşemê şîva wî tî dayîn.

Mijara me orf û edetên dawetên Farqînê ye. Ev edet li nava Farqînê û li gundên wê yek in. Hin edetên xerîb hene. Lêbelê ew di heremê de hindik in. Em hinekî behsa edetên berî mijarê û piştî wê dikin ji ber ku mijar zelal bibe. Em wextê mijarê, weka bîst salî fireh digirin. Ji ber ku mijar di vê demê de di rengekî de ye. Farqîn heremeke dîrokî ye. Heta îro jî gelek welat û şaristanîyan re bûye war. Rêçên mîrata wan şaristanîyan li her derê Farqînê hene(Savran, 2004: 511-512). Ew rêçên dîrokî heta îro tîn. Çand li wê heremê dewlemend e. Mînak, pirtûkxaneya ku di dema mervanîyan de dewlemend dibe tî de 1.040.000 cîldên

pirtûkan hene¹. Ev mînak dide nîşandan ku ji berê de Farqîn ji alî çandê ve devlemend e. Çanda bidevkî, bi jîyana gelen heremê hebûna xwe didomîne. Tomarkirina çandê giring e. Lêbelê tiştên komkirî roj bi roj tèn guhertin an jî winda dibin.

Heta îro li ser Farqînê çend pirtûk hatine nivîsandin.² Piranîya wan li ser alîyê dîrokî sekinîne lewra berhemên dîrokî ne. Derheqê çanda devkî de kêmtir tişt di wan de hene. Ji alîyê çanda devkî de berhemên tîr û tije nînin. Lêbelê di demên dawî de bala kesan ketîye ser hewildanê zanyarî. Mînak, tezên akademîk êdî dest pê kirine³. Ji ber ku çavkanî kêmtir in me di xebata xwe de hevdiîtinên taybet pêk anîn. Me û şahid û yên ku ew edet pêk anîne bi hev re gotûbêj li dar xistin.

Me xebata xwe kir 3 be. ji ber ku em wê baş ronî bikin: Dema berî 1980, dema navbera 1980 û 2000î û dema piştî 2000î. Edetên wan deman herçiqas bi heman navî bin jî şêkil û naverokên wan cuda ne. Hin ji wan hatine terkkirin, hin ji wan hatine guhertin û hin ji wan berdewam in. Bi rastî di carekê de nivîsandina ferqa her sê deman dijwar e. Bo min hinekî zor bû ku bi hûrgilî binivîsim. Ji b ber wê min xalên herî giring berhev kirin. Di vê xebatê de em behsa kevneşopîyên nû dikin. Bi taybetî pir behsa prosesa piştî 2000î nakin. Ji xwe edetên dawetana piştî 2000î tîr qeydkirin. Pirsgerêkên windabûna wan tunene. Ku winda nebin pirsgerêk çênabin di wî warî de. Lêbelê orf û edetên her du demên berê ku qeyd nebin ew dê winda bibin. Astenga windabûna wan qeydkirina bi hewildanên zanyarî ye. Xebat û hewildanên di wî warî de zêde dibin.

Em ê niha li ser van sê beşan bisekinin û bibînin ka çi adet li ser van beşan hebûne:

2. Pêvajoya Berî Dawetê

Li gorî her du pêvajoyên din ev pêvajoyê giringtir e. Ji ber wî awayî qîmeta vê pêvajoyê gelek e. Li Farqînê mirov dikare pêvajoya berîya dawetê weha bike beş: emrê zewacê, ecibandina qîzê, xelatkirin, xwestina qîzê, qelen, nîşan û cihêz.

2.1. Emrê Zewacê (Emrê ber Zewacê)

Li gor hevdiîtina bi çavkanîyên devkî li Farqînê qîz û xort di salên 1980î de zû dizewicîn. Sedema vê yeke ya bingehîn pergala feodalîyê ye. Ji xeynî vê yekê ew kevneşopîyên çandan ku tesîr didin çanda kurdan. Mînak “zewaca dergûşê” û pirjînanî/mêran (polîgamî) hene. Carinan jî qîz û xort ser bîst salî jî dizewicîn. Ji ber sebebên nexweşîyê, nexweşîkbûnê û pirsgerêkên bejnê, yan qet nezewicîne yan jî dereng zewicîne hene. Malbatên xerab, kes qîza xwe nade wan. Qîzên ku leke li wan hebûye kes wan naxwaze. Leke ew e ku navê wan bi hin xortên din re derkeve. Yan jî ku destavêtin hebe. Xort, ku tebiîtên wî yên nebaş hebin zewaca wan ne hêsan e. “*Ji bo ku qismetê keç û xortan vebe li bal mela nivîşt çêdikirin. Melayekî meşhûr hebû, nivîşt çêdikirin li Farqînê. Mala wî li Kanîya Mezin bû. Nivîştên wî cîyê xwe digirtin.*” (H. Eken, hevdiîtin, 67 salî, Farqîn, 12.9.2022) “*Ji bo ku qîz herên ser qismetê xwe diçûn ser zîyaretan.*” (F. Eken, hevdiîtin, 90 salî, Farqînê, 9.10.2022). Du heb ji ziyaretên kevneçar û navdar yên li Farqînê Darêka Xiznaxiyê û Ser Hivde ne.

¹ <http://kovarabir.com/seid-veroj-mervaniler-doneminde-gelistirilen-meyafarkin-ve-diyarbakir-kutuphanesinde-bir-milyon-kirk-bin-1-040-000-cilt-kitap-mevcuttu,difroka-gihistinê: 15 Mart 2022>.

² Minak: 1-Barnas, Rojen, Silvan Silîvan Farqîn, Weşanên Nûbiharê, 2013 2- Ayhan, Cennet, Silvan'da Ağıt, Peri Yayınları, 2013. 3- Parlak, Yaşar, Alkan, Adnan, Silvan İlçesi'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Kriter Basım Yayın Dağıtım, 2018. 4- Ahmet bin Yusuf, Tarix-i Meyafarqîn, Nûnihar, 2014.

³ Matyar Berivan, Pêvajoyê û Kevneşopîyên Dawetên Gundê Çîçikayê (Teza Lîsansa Bilind), Diyarbakir, 2021.

Li Farqînê di nav salên 1980-2000î de emrê zewacê zêde dibe. Keç û xort di emrê nava 18 û 30yî de dizewicin. Li vir bandora teknolojiyê heye. Televîzyon dikeve her malê wê çaxê. Li ser bandora telewîzyonê and medyayê gelek tişt hatine nivîsandin (Sanders, 2019: 48-59). Fîlm û rêzefilm evîn, berdan, xelîlî, têkilîyên nav mêr û jin de bi rêya ekranan li ber çavan radixin. Herwisa guhertin pir an jî zêde li ser çandê çêdibe. Li Farqînê xortên ezeb ji bo xebatê diçin bajarên mezin. Bandora bajarên mezin li ser wan çêdibe. Ji ber wî awayî dereng dizewicin. Wekî din di wan salan de siyasetên nû li heremê rû didin. Fikrên îdeolojîk bandor didin ser xortan. Lewma zewac dibe hewcedarîyeke duyem ji bo wan. Dibistan zêde dibin. Derfetên perwerdeyîyê xeta li her gundî çêdibin. Xortên ezeb wan rêyên çandên cuda nas dikin. Di salên 1990î de hin dibistan tî girtin. Hin xort li gorî derfetên xwe diçin şehr an bajarên ji bo perwerdehiyê. Xortekî li Farqînê dixwend ji ber zehmetîya sîyaseta qirêj li ser wê mijarê weha dibêje: “*Min ji ber bûyerên sîyasetên ku li Farqînê diqewimîn Lîseya Farqînê terk kir. Bavê min, ez şandim Edeneyê. Min li wir li perwerdehiya xwe dewam kir.*” (O. Eken, hevdîtin, 48 salî, Farqîn, 2.10.2022)

Tiştên ku me li jor behs kir bandora wan li ser zewacê çêdibe. Lewma emrê zewacê di wan salan de hinekî bi paş dikeve.

Di salên 2000î de ciwanên heremê dest davêjin perwerdehiyê, wê giring dibînin. Li her malekê xwendekarekî zanîngê heye. Xeta perwerdehî neqede xwendekar nazewicin. Ji ber pîşeyên ciwanan yê nû wekî memurtîyê bandora rûspîyan li ser ciwanan kêr dibe. Edetên berê tî guhertin. Qerar dikeve destê dilxwazîyên zewacê. Di wê pivajoyê de yekî, bûyera derheqê zewacê de ku di serê wî de derbas dibe bi vî awayî dida zanîn: “*Birayek min hebû xwend. Bu mielim, ji tirkan bi yekê re zewicî. Terka me kir, çû li gundê hevjinê xwe dest bi jîyanê kir. Me jî ji ber ku zaroyên me yê din me terk nekin, em çûn bîst û pênc heb ji mekteban kişand.*” (S. Fidan, hevdîtin, 75 salî, Farqîn, 2.10.2022)

2.2. Dîtina Qîzê (Ecibandina Qîzê)

Berî 1980yî li Farqînê keç û xortên 12-13 salî di çavên malbata xwe de ji bo zewacê amade ne. Pîranîya dê û bav li gorî xwe zarokên xwe dizewicînin. Qet haya zarokên wan tunebe jî diçin ji wan re qîz dixwazin. An jî bêyî qîzê xwe wan dizewicînin. Ev kevneşopî li heremên din jî hene. Mînak heremek ji Bartın e (Çalışkan Erol, 2019: 419). Di wê çaxê de yekî li Farqînê bê xebera wî ku wî zewicandine weha divê: “*Ez ji çolê hatim malê. Ji min re gotin “Here oda xwe.” Wextê ku min derê odê vekir qîzke ku cilê wê nûbûn runiştî bû. Min nizanibû ku ez çî bibêjim. Serçokê min qul bûn. Min fedî kir. Wisa min destê xwe dida ser çoka xwe. Bala bûkê kişand. Hate min şakir. Êdî şerma min jî çû.*” (M. Erdağ, hevdîtin, 70 salî, Farqîn, 20.9.2022)

Berî 1980yî di destê keç û xortê ku dizewicin de pir tişt tune ne. Qerare dê û bav giring e. Carinan qîz û xort di dawîyê de hîn dibin ku hatine zewicandin. Dê û bav mirovên xwe dixwazin. Dibêjin “*Ku em extîyar bibin bila li me binêrin.*” Mesrefa xizman hindik e û anîna wan hêsan e. Lêbelê her malbat ji maleke ku li gorî wan be qîz dixwazin (Altınboğa, 1999: 91). Û qîz gerekî ji heqê malê derkeve. Yanî malê hilîne û dayne. Xweşikbûna qîzê jî giring e⁴. Ê ku wan şertan diyar dikin rûspîyên malan in. Carinan qîz û xort bê navbeyncîtî jî hev dicibînin. “*Dîtina qîza li gezmaxîyê, li şahîya, li şîne, li daweta, li ziyareta an jî li ser*

⁴ Di wî warî de gotinên pêş hene: Avê weynên ji mesîla, qîzê weynên ji ‘esîla.

kanîya pêk dihat. Şuxo ê ku sebîyê wan tê zewacê tim çewê xwe digerlandin.” (M. Arslan, hevdîtin, 50 salî, Farqîn, 29.9.2022) Di malbatê de yê ku qîzê diecibîne xeberê dide xortî. Xort ku qîzê bieciyê xeberê dide malbata xwe⁵. Xort xeberê dide dêya xwe. Daxwazên weha naçin cem bav. Dê daxwazê ji bav re dibêje.

Wekî ku me li jorê got dîtina qîzê ji bo zewacê di nav kurdan de gelek kevna e. Ew ji berê de tèn zanîn. “*Xort û qîz rê da dizîkava hev mukur tèn, gilîyê xwe dizîkava hevra dîkin. Xort paya didine xwe, çewa qewil dane hevdu, wekî ew dilketîyêd xwe hevdu bistînin. Hinek xort jî yê ku soz dan hevdu, wekî xûşkê xwe hevra tene berdêlî. Cahîl hevra dibên, çewa havîne li zozana wanra pak li dihat, eşq derbas dikir. Tê bîra wan, ber tumê soyê yan tûme qulîlkan çewa ew û dilketîyê xweva cem hev runîştîbun, çewali cîkî ava kanîya sar dixwarin. Pak tê bîra wan, çewa wana xwe ji ber çavê dê û bavê xwe vedişartin, diketne ken, henek û laqirdîya, çewa deste hevda sond dixwarin, wekî din jî hevdu kesekî nestînin. Xort cêvê xwe derdizistin dezmalê ser desta neqîşandî dest, zendik, berstu û telîqê neqîşandî, yê ku dilketîyê wan ji wanra dirubun, neqîşandîbun û dabune wana, wekî hevdu bîr nekin* (Şemo, 2016: 67-68).” Di hin berhemê din de jî edetên zewacê derbas dibe. “*Keç û xortên ciwan xwe dixemilînin û diçin şênîyê Newroza Mîr.*” (Xanî, 2015: 69)

Berî salên 1980yî “zewaca dergûşê” û “sozdayîn” di heremê de hene. Lêbelê kêma in. Edeta “sozdayîn”ê wekî zewaca dergûşê ye. Cudatîya wan sozdanîn, zarok mezin dibin, hêj sozdayîn tê holê. Ev edet piştî 1980yî jî devam dike. Lêbelê ev dibe pirsgirêk di nav malbatan de. Ji ber ku hin hene li sozê xwe vedigerin. Loma bê huzurî çêdibe. Piştî 2000î de ev her du edet tèn hilanîn. Êdî zewac pêgirtîya evîna beramberî hev e.

Berî sala 1980 de edeta berdêlîyê heye. Ev pêkhatin ji zewaca dergûşê û sozdayîne cuda ye. Ev pêkanîn piştî 1980yî û heta îro berdewam e. Lêbelê tehîkeya wan pir e (Altin, 2008: 30).

Piştî salên heştêyî ji ber sebebên ku me li jor got derheqê zewaca keç û xortan de sermîyanî ji destê dê û bavê dertê. Ciwan herî pir li derve bê wan dijîn. Ê dilxwaz rewşê ji malbata xwe re dibêje. Malbat jî eger ku bi dilê wan be diçin dixwazin.

Piştî salên 2000î, hebandina keç û xortan ji bin bandora dê û bavê derdikeve. Ji ber pêşketina teknolojîyê keç û xort bi rêya torên civakî hev nas dîkin. Li vir jî tiştê ku diqewime haya dê û bavê jê çênabe. Helbet zewac tiştêkî girîng e. Ku rîza dê û bavê tune be pirsgirêkên mezin çêdibin.

2.3. Sozdayîn û Xwestina Qîzê

Piştî ku qîza xwestinê diyar dibe ji alî malbata xortî ve yeka navsere bi ber guhê mala bavê keçikê dixê ku dile wan ê mirovatîyê heye. Eger malbata xort nas bikin û dilê wan hebe dibêjin “Erê.”. Ku wan nas nekin qewlekî ji wan dixwazin ji ber ku malbatê nas bikin. Di wê navberê de malbata qîzê derheqê xortî de lêkolînê dîkin. Wextê ku bi erênî qerar bidin destûrê didin ku werin bixwazin.

Sermîyanên malbata xortî diçin xwestina keçikê. Berî çûnê xeber didin wan. Êvarê bavê keçikê an jî ê ku di şûna wî de ye ji mêwanan re dibêje: Hûn bi xêr hatin! Hûn bi çi tèn û bi çi diçin? Ev pîrsa ku daxuyanî pê diyar dibe dipirse. Ê ku sereke ye dibêje: Nav xêrê de

bin. Bi emrê Xwedê dilê me bi mirovatîyê we re heye. Em dixwazin ku bibin mirovên hev. Bi vî awayî pêvajo dest pê dike. Eger ku bibêjin “Erê.”, Fatîha tê xwendin. Malbat hev hembêz dikin. Û dibêjin “Xwedê miradê wan bi hev bike.” Berî salên 1980yî xwestina qîzê bi erênî diqedîya şerbetê li yên ku di odê de ne belav dikin. Şerbet li gorî derfetan çêdibe. Li gundên çiyê şerbeta dimsê çêdibe. Lê li gundên deştê şerbeta şekirê çayê çêdibe.

Heta sala 2000î xwestina keça berdewam e. Lêbelê hin tiştên cuda hene. Eskerî û xebat giring in. Ku ev her du bi cih bin malbata qîzê daha dilxwaztir e. Pêşeroj giring e ji bo malbatan.

2.4. Qelen

Qerar ji bo mesrefê didin. Qelen, zêr, cil û hinek hewceyîyên din wextê xwestinê de dîyar dibin. Qerar di listeyekî de tê nivisandin. Wextê ku mala bavê qîzê pir dilxwaz nebin listeyê dirêj dikin ji bo mala lawik vekişin. Lêbelê gelek malbat dibêjin “Hûn û şerefa xwe, qerar di destê we de ye.” Ku mesref jî qebûl bibe gustîlka ku bi xwe re anîne, an jî roja din distînin tînin, dixin tilîya bûkê. Piştî gustîlkê ji qîzê re êdî dibêjin “bûk” û ji lawik re jî dibêjin “zava”.

Berî sala 1980yî di xwestina qîzê de mesref tê meydanê. Mesrefê li gorî aboriya mala lawik dibirin. Pir caran sê heb “zêrên reşadî” tînin xwestin. Berê bazin pir tûne ne. Gustîlk û guhar pir hene. Carinan jî malbata qîzê perçeyekî ‘erd, çêlekek, çend mêşin, çend bizin dixwazin. Ev tev ji bo wê ne ku di pêşerojê de bûk îdareya xwe pê bike.

Qelen berî 1980yî di nav gel de normal e. Lêbelê piştî wan salan qelen hino hino kêmbê. Êdî eyb e di nav gel de. Di salên 1990î de qelen dibe qedexê⁶. Bi temamî tê hilanîn. Di wan salan de bi çavekî nebaş li qelen dinêrin. Dibêjin “Qîza xwe difiroşe.” Ji ber wî hawayî kes qelen nastîne.

Berî 1980yî qelen bi peretî distînin. “*Qelen du panot an jî sê panot bu.*” (A. Noyan, hevdîtin, 75 salî, Dîyarbekir, 25.10.2022). Bi vî pereyî ezeb hebin wan dizewicînin an jî ji bo hewceyîyên din xerc dikin. Carinan jî tiving tê xwestin. Wê çaxê cûreyên tivingan hene. Bi navê “Tivinga Alman”, “Tivinga Selebî”, “Tivinga Şazîberno”... hene. Ku bixwestina teqez ew tiving tînin. Piştî salên heştêyî silahên otomatîk derketin pîyaseyê. G1 û keleş pir di rewacê de ne. Dema çeyên çardexwer jî dixwazin ji bo qelen. Heta salên 2000î qelen kêmbê. Di şûna qelen de ji bo mesrefê hinek malbat pere dixwazin.

Qelen ji berê de di nav kurdên heremê de heye. Qelen di kilaman gelek caran hatine gotin. Mînak kilama “Selîmo” ku qelen û berdêlî tê de derbas dibin.

Hab serwêlî serwêlî(2)

Selîmo lavo serwêlî(2)

Xwedayo tu ayikê min nehêlî(2)

Rebîyo tu ayikê min nehêlî(2)

Ya bi qelen ya bi berdêlî(2)

.....

2.5. Nişan (Rûvekirin)

⁶ Hinek partiyên sîyasî ku di heremê de bandora wan li ser gel heye stendina qelen baş nabinin. Gel jî fikrên wan di’ecibîne.

Ku qîz dihat xwestin çend roj an ji meh bi şûn de roja nîşanê dîyar dibe. Ev wext pir dirêj nabe. Ji her du alîyan jî xizm diçin mala bavê bûkê. Di dest xwe de xelat dibin. Êvarê şîv çêdibe. Mala zavê bi xwe re goşt, birinc û rûn dibin. Melzemeyên şîvê ji mala bavê zavê ne. Piştî salên 2000î êdî melzeme nabin. Mala bavê bûkê şîvê çêdikin. Piştî şîvê her kes xelata xwe bi bûkê ve datîne. Xelat li ber çavê her kesî tê dayîn. Kî çi anîbe yek, bi dengê el dibêje. Xelat şemsîye, qumaş, qondere, pêjgîr... in. Piştî pêşkêşa xelatan bûke datînin ser kursî. Temezîka sor davêjin serçavê wê. Hinê hevîr dikin. Di wê arê de mûzîk hebe lê dixin. Kilamên rûvekirinê tên gotin. Tepsîyên bimumik digerin. Kilama “Her Hine Her Hine” tê gotin. Tilîlî diavêjin. Dawîyê de destê bûke hine dikin. Lêbelê bûk destê xwe venake. Pere dikin destê wê, hêj destê xwe vedike. Ku li der û dor şîv hebe xelat bêdeng derbas dibin, ji ber der û cîrantîyê.

Pêvajoya nîşantîyê di nava şeş meh û salekê de ye. Carinan jî ji ber aborî an jî eskerîyê ev pêvajo dirêj dibe. Carinan jî nîşanê gerî difetilînin. Lê ev tişt kêma diqewime. Di nav gel de tiştêkî nexweş e. Qeyba wî pir e. Her zîyaretîya bûkê de xelatan ji bûkê re dibin. Bûk xelatan dike nava boxçeyekê. Xelat bi piranî melzemeyên paqijîyê ne. Sabûna bibîn, şe, eynik, pêjgîr, gore, qolonya, kok, nîk, gilokên tayan, morîk û yazme ne. Ku qerar dabin ji kirîna zêran re, tên kirîn. Bi taybetî di îdan de ku neçin serdana bûkê ew tê wê watê ku pirsgerêk hene. Di pêvajoya nîşantîyê de ku hebe qelen tê stendin.

2.6. Cihêz

Di pêvajoya nîşantîyê de bûk cihêz çêdike. Li gorî aborîya malbatê cihêz tê çêkirin. Carinan qîz ji piçûkî de cihêz ji wan re çêdibe. Dêya wan çêdike. Hazirkirina cihêz bi salan dewam dike. Ev ji ber ku wextê nîşantîyê de rehet be. Hinek qîz ji ber ku di wextê xwe de nedizewicîn cihêzê xwe dubare dikin. Ji ber ku cihêz kêma dibe. “*Di cihêz de şelikên limêjê, qilîfê Quranê, perdê dîwaran, qilîfê belîfa ê binexş, melzemê mitbaxê, cilên sebîyan hene.*” (R. Eser, hevdîtin, 82 salî, Mêrdîn, 12. 9. 2022)

Foto 1: Dîmenên hin cihêzan ji sala 2000î.

Berî 1980yî cihêz belîf, lihêf, doşek û nexşên bidestan in. Bûkên gundan ji bo wan diçin Farqînê an jî sûkên Diyarbekir rexel distînin. Li gorî derfetan cihêz tê kirîn. Cihêz di mal de bi taybetî tê mihafezekirin. Sindoqên cihêz hene. Di wan de cihêz li ser hev bi keys dibe. Piştî 1980yî xardirop dertên. Ew dibin moda. Ji her bûkê re tê standin. Piştî sala 1980yî dolabên atolyeyê derdikevin. Di wan de ref hene. Bûk bi eşyayê xwe wan refan dixemilînin. Çekmeceyên binî jî ji bo cihêz tên bikaranîn.

3. Pêvajoya Dawetê

Dawet demeka bipêvajo ye. Her wextê wê giring in. Mirov dikare pêvajoya dawetê bi ser van beşan dabeş bike: Îzna dawetê, belawkirina qomçeyan, çûna wî serî, pîrozbahî li

mala zavê, hina zavê, siwarkirina bûkê, tiraşa zavê, darika zavê, nanê dawetê, kirîvatî û hin pirsgirêkên piştî dawetê.

3.1. Îzna Dawetê

Wextê ku mala bavê zavê ji bo dawetê amade dibin nîyeta xwe ya çêkirina dawetê ji mala bavê bûkê re dişînin. Ji bo îzna dawetê yek diçe mala bavê bûkê. Ji wan re nîyetê dibêje. Ku bibêjin “Erê.” êdî malbat dest bi dawetê dikan. Dawet havînê yan jî payîzê li dar dikevin. Gelê herêmê pir jê cotyar in. Ber û bêderê xwe havînê didin hev. Destê wan fireh dibe. Ber xwe dibînin. Loma dawetan di vî zemanî de li dar dixin.

3.2. Belawkirina Qomçeyan

“Piştî îznê dawetê qomçe beladibûn. Qomçe herî pir mendîlkî, pêjgîra desta an jî gorekekî bû.” (Ş. Eken, hevdişîna tayber, 57 salî, Farqîn, 28.9.2022) Qomçe bi mehan, berî dawetê dişînin. Xizmên nêz in zû tîn. Kesên nêz ku ji wan re qomçe neçe tê wê wateyê ku hisumet heye. Yê ku qomçe digire tê dawetê. Dawet li nava navçeyê be jî qomçe tîn şandin. Pîrozbahîya dawetê ji her kesî re vekirî ye. Yê nenas jî dikare were beşdarî pîrozbahîyê bibe. Îzzet û îkram ji bo her kesî heye.

Piştî sala 2000î belawkirina qomçeyên dawetê tê guhertin. Berê gore û mendîl dişandin niha qertên dawetê dişînin.

3.3. Çûna Wî Serî

Dawet roja îne tê lidarxistin. Roja yekşemê piştî peyakirina bûkê dawet difelişe. Berbûrî roja şemiyê êvarê diçin wî serî. Bi çend erebeyan diçin. Xwarin çêdibe li wir. Malbata bûkê gazî nasê xwe dikan ji bo pîrozbahîya êvarê. Ev dawet bi tenê bi dev e. Qomçe naşînin. Lêbelê hinek ji wan xelatên xwe tînin. Wextê pîrozbahîyê bi bûkê ve datînin. “Şeva desthinê li orta odê bûkê datînin ser kursiyekî. Bêjîngêk bi ser serê wê de digêrandin. Sabûn, lûfik û xelatên din diavîtnê.” (A. Özkaya, hevdişîna, 68 salî, Merdîn, 2.10.2022) Destê bûkê hine dibe. Pêşî destê bûkê hine dibe. Bûk ji bo pereyan an jî zêr destê xwe venake. Hinek pere dikan kefa destê wê, hêj destê xwe vedike. Piştî desthineyê hinek kes vedigerin. Yan jî yê ku diçûn tev li wir dimînin. Cîran wan dawetî mala xwe dikan. Mêvanan dibin mala xwe. Ev edet ji berê de xeta sala 2000î heye.

Piştî sala 2000î dawet li salonên dawetan çêdibin. Dawet çend seet dewam dikan. Kengê salon vala be ew roj dawet li dar dikeve. Roj ji bo dawetê êdî ne girîng e.

3.4. Pîrozbahî Li Mala Zavê

Pîrozbahî li mala zavê jî çêdibe. Li her dawetê amûrê mûzîkê hene. Berî 1980yî def û zirne heye. Piştî 1980yî bilûr û erbane ketin dewrê. Ku mela li dawetê hebe nahêle ku li bilûrê bixin. Bi tenê li erbaneyê dixin. Xwediyê malê daxwaza mela tîne cih. Ji mela re hurmet zaf e. Carinan jî di dawetan de li amûrê mûzîkê naxin. Dibêjin “daweta bêdeng”. Ê ku serê dawetê dikişîne mahir e. Ku dawet bê amûrê mûzîkê be govendgêrî îcar kilamên dawetan divê. Bi çepikan re kilam tîn vegeandin. Govendgêrî yê ku di govendê de bûna wan dianî kêfê; dawetê bi kêf dikan. Di nava salên 1980 û 2000î de di zikê Farqînê de orkestra heye. Sazbend ê wek Salih Dalgin, Mehmet Esmer, Celal in. Lêxistina wan cuda ye. Dengê saza wan ji dûr ve diyar e. “Celal (Şîyar) dengê wî xwoş bû. Lêbelê kilama nedigot. Cûmbûş bi tenê lêdixisit. Bedrettin Coşkun kilama bi tenê digot.” (Y. Parlatir, bihevdişîna, 47 salî, Diyarbekir, 8.10.2022)

Foto 2: Di salên heştêyî de Salih Dalgın û hevalbendên wî(Aktarlı, r. 66)

Ji xeynî sazbandan ê ku bilûr û erbaneyê dixin hene. Bilûrvan Mehmet Şah⁷, Şîrîn, Besrî... û erbanecî Nûrîyê erbanecî (Nurullah), Kutbettin, Berfo... ne.

Defçî hene. Ew berî sazbandan e. Defçî Nadîr û zirneçî Suphan⁸ hene.

Govendên delîlo (giranî), govend (halay), dizo, şêrizdîn... hene. A ku pir dileyizin delîlo ye. Lîstika wê hêsan e. Her kes dikare bilîze. Ji ber ku her kes bilîze ew tim lê dikeve. Ji xeynî govendê oyun hene. Gur û Pez⁹ oyineke giring e. Ev oyun di temamê dawetan de tunin. Di govendê de govendgêrî carinan derdikeve direqise. Pere pêva datînin. Ev pere yê sazbandan e. Berî salên heştêyî yê ku amûra mûzîkê lê dixê hinekan di çavê xwe de dicibîne û diçe bal wan, dibêje “Şabaş!”. Ew jî cêba xwe hinek pere derdixê, şabaşa wî dide. Piştî salên heştêyî ev edet terk dibe. Bi dilxwazî pere tê avêtin. Ê ku bixwaze pere biavêje bi destê xwe diavêje ser govendgêran. An jî pere dike devê yê ku direqise. Ê ku li orteyê direqise jê ra li çepikan dixin.

Foto 3: 1980yî de li Farqînê govendek(Aktarlı, r. 66)

3.5. Desthineya Zavê

Roja şemîyê êvarê destê zavê hine dikin. Wextê hine tê, kilama “zava zava” tê gotin. Kilama “Wer hine wer hine” jî tê gotin. Ji xeynî wan pir kilamên gotin. Yê din kilaman li hev vedigerînin. Li çepikan dixin. Yê ku bixwaze destê xwe hine dike. Teştek hine çêdibe. Ji bo vê pot amade dibin. Gore dixin destên zarokan.¹⁰ Hineya mayî belav dikin. Tepsîyên mumikan pir in. Li dora zavê li pey hev digerin. Kilama “yek mumik du mumik” tê gotin. Heta ku temamê mumikan nehelin tepsî digerin. Zarok jî di pîrozbahîyê de bicoş in.

⁷ Wan hunermandan her kes, nas dike. Ji ber wî awayî bi paşnavên wan emel nabe.

⁸ Ew her du mirtib in.

⁹ Ji bo agahîyên derbarî lîstikê bnr. Altınboğa, rp. 81.

¹⁰ Ji ber ku nivîn qirêjî nebin.

Foto 4: Desthineya Zavayekî (28.07.2000).

3.6. Siwarkirina Bûkê

Roja yekşemê pir qebralix e. Karê dewetê serê sibê zû dest pê dike. Taştê tê xwarin. Ku mala bavê bûkê nêz be bi çend erebayan diçin wî serî ku ji bo bûkê bînin. Ku mal dût be jixwe rojek berê diçin. Ê roja şemîyê çûbin nayên. Tev bi bûkê re tîn. Berî ku bûkê derxin bi temamî amadekarî dibin. Cilên bûkê lê dîkin. Zêrên wê pê ve datînin. Li nava bûkê qolankî ji aliyê birê wê ve an jî xizmên wê ve tê girêdan. Bi ser serê wê de kilama “Oy oy li min xerîbê” tê gotin. Dê, xwişk û pîrekên din digirîn. Hîzarek bistêrk lê dîkin. Poşîka sor diavêjin serçavê wê. Kaxizekî bi tîpên erebî bîsmîllah nivîsandî bi filketê li ser anîya wê bi hîzarê ve datînin. “*Temezîka zer davin dora sûtîyê wê. “Ha Fatmayê Fatmayê/Qîza ronîya çahvayê” kilam tê gotin.* (A. Özkaya, hevdîtin, 68 salî, Mêrdîn, 2.10. 2022) Êdî wextê xatiran tê. Ji birayên bûkê yek ji dikeve pişt derî, piştderî dixwaze. Pereyekî ku pê razî bibe didinê. Di pey danîna piştderî de derî vedike. Ev edet normal tê dîtin. Carinan jî ji keynî pere tiştên din dixwazin.¹¹ Di vî warî de mala zavê bi hazirî ne. Ku demançe bê xwestin teqez bi ber goyê mala zavê dikeve. Xezûrê bûkê dikeve milê wê û wê ji mal derdixe. Ku xezûr tûnebe yekî pir nêz dikeve şûna wî û bûkê derdixe ji mal. Di vî wextî de bavê bûkê ku ji mezhebê şaffî be wekaleta mêran qîza xwe dide mela. Hin malbat destûr didin ku zava were mala wan. Piştî salên heştêyî “mehra melayan” û a fermî bi hev re dibin. Piştî sala 2000î mehra fermî pir giring e.

Wextê derxistina bûkê av di pey de direşînin. Ew tê wê wateyê ku bi sax û selamet here.

Dîsa wextê derketina bûkê zarok pêşîya erebeya bûkê digirin ku erebe nikaribe here. Pere dixwazin zarok. Di wê rewşê de dilê zarokan xweş dîkin. Ku kemîn pir bin zerfan diavêjin. Hin di wan de pere hene, hin jî di wan de pere tunene. Ku zarok bi zerfan tîn xapandin, xaz didin erebeyan û diçin.

3.7. Tiraşa Zavê

Hevalên zavê serê sibê wî dibin serşoyê. Lêbelê ku dawet li gund be serşuştin li malê pê tê. Zava heta roja dawî rûyê xwe çênake. Serê sibeya yekşemê bi coş zava tiraş dîkin. Wekî serhineyê kilam tîn gotin û li çepikan didin. “*Pere bi zava ve datînin. Ev pere yê berber e. Dawîya tiraşê de zava li ser milan bilind dîkin hewayê. Herî dawîyê de berber potê xwe top*

¹¹ Ev xelat tê gotin ku bi pirî demançe ye.

dike û perê xwe dike çentê xwe. Ji xeynî vî perî ji xweyê dawetê perê xwe distend."(M. Eskilidir, hevdîtin, 72 salî, Diyarbekir, 8.10.2022)

Piştî tiraşê destê cilên zavê li dikin. Ev qatê cilan wextê nîşanê de bavê bûkê ji zava re dide dirûtin. Piştî dirûtinê ev kat mihafeze dibe xeta dawetê. Reng û modela qatê cilan giring e. Bi pîranî ya spî ye an jî rengê şîntarî ye. Yên ku kirewat dikirin stûyê xwe hene. Ku cilên zavê ne qat be hinekî eyb çêdibe.

Foto 5 û 6: Li Farqînê di sala 1980yî de zavayek tiraş dibe û paşê wî didin ser milê xwe (Aktarlı, 64-65).

3.8. Darika Zavê

Piştî cilên zavê lê dikin li hêvîya hatina erebeya bûkê disekin. Durbîstê cêban tune. Ji ber wî awayî hinek zemetî heye. Yek li rêya erebeya bûkê miqate dibe. Ku serê karwanê erebeyan derdikeve hema bi zû zava dibin ser xanî binê darika zavafîyê. Dara zavê edeteke kevn e. Dareke saxlem gûlîkê wê ye mezin dibirin. Li serê xanî diçiqilînin. Li dora wê keviran datînin, saxlem dikin û wê dixemilînin. "*Bastêq, gûz, behîv, mewîj, meşlûr, hikê kelandî piva datînin. Di mal de çi hebûya bi darê ve datînin.*" (Y. Parlatır, hevdîtin, 47 salî, Diyarbekir, 8.10.2022) Wextê zava tînin xwarê ev tiştên daleqandî ji zarokan re dimîne. Kevneşopîya darika zavê di salên 2000î de bi dawî dibe. Di salên dawîyên de balona jî bi darê ve dadileqînin. Dîkekî şerjê dikin û wî jî bi darikê ve dadileqînin. Ev dîk ji bo xwarina ezaban e. "*Bi rastî dîk tê wê watî ku teklîfa kîrvefîyê ye. Ez biçûk bûm ketim nav hewildana ku dîk bi revînim. Ji min re gotin ku birina wî wata kîrvefîyê ye.*"(Y. Parlatır, hevdîtin, 47 salî, Diyarbekir, 8.10.2022)

Foto 7: Zavayek li bin darika zavafîyê ye (29.07.2000).

Bi tenê hevalbendê zavê û zarok diçin serê xanî. Kilama “zava zava” tê gotin. Li çepikan didin. Coşa herî mezin li vir dibe. Û taybetîya vê derê tiştêkî din e jî. Zavê ku li binê darika zavatiyê rûne tê wê wateyê ku digihîje miradê xwe. Loma ev pêkanîn dikeve dia û nifiran jî. “Ez darika te ya zavatiyê bibînim.” Wateya wî yanî ku tu bibî zava. Di nifiran de “Tu li binê darika zavatiyê rûnenî!” Wateya wî yanî tu nebî zava.

Foto 8 û 9: Bûkekî peya dîkin û şekiran li serê wê dîkin. (29.07.2000).

Darika zavê li ser deriyê ku bûk tê de dikeve malê ye. Erebe ya bûkê heta ku dikaribe nêzî derî dibe. Di wê navberê de sîleh ber didin. Xwesûya bûkê an jî yeke navsere dikeve milê bûkê wê ji erebeyê peya dike. Tilîlî tîn avêtin. Cêrekî binexş û di zik de perê hûr û şekir tê de didin destê bûkê. Bûk cêr bilind dike û li kevir dixê. Zarok hicumî tiştê ku belav dibin dîkin. Cêr tê wateya bereketê. Lêbelê ku cêr neşikê tê wateya bêoxirîyê. Cêr hin carinan naşikê. Careke din didin destê bûkê. Bi dû de şekir û perê hûr li serê bûkê wer dîkin. Ev tev ê zarokan e. Di nav zarokan de tekoşîneke şîrîn derbas dibe. Zava tiştê ku diqewime ji xwe re, temaşê dike. Sêvekê didin destê zavê. Zava sêvê diavêje bûkê. Hin zava sêvê bi hindaze diavêjin. Hin jî sêvê bi hovîti diavêjin. Kes tiştêkî nabêje lêbelê wî eybdar dîkin.

Foto 10: Di salên 80yî da zavayek di destê wî de şiva wî û li hêvîya bûkê ye.¹²

Berbûr ji mala bavê bûkê şuşeyan, teyfikên camî û porselen, kevçiyên darîn, heskan, kavanozan tînin. Wan diavêjin ber pêyê zavayê li ber darikê. Jin weha dîkin. Mêr tiştê

¹² Zava ji bo ku bûkê bitirsîne şivikek daye dest xwe. Ev tişt bi henekan e. Ji bo natirse nîne. Ji bo kêfxweşiyê ye.

weha nakin. Bi rastî xweşik nayê dîtin. Tiştên ku pîrek diavêjin serê xanî xort digirin û didin ber pêyê zavê. Zava van bi kapika sola xwe yek bi yek dişikîne. Tiştên ku naşikin jî dertên. Wekî heskê; hesk zû bi zû naşikê. Ji bo şikandinê zava dikeve nav hewildanan. Du car, sê car kapika xwe lê dixê. Xortên li dora zavê li çepikan didin. Ev dem demeke taybet e. Ciwanên li vir pir ji wan ezeb in. Avêtina eşyayan ku diqede bûkê dibin hundir. Wê dibin odeya wê ya ku ewê di vê malê tê de bijî.

Ku bûkê dibin hundir zava pêyê xwe li darikê dixê. Zarok tiştan dikin berikên xwe û ber dilên xwe. Paşî dikevin mile zavê û wî ji serê xanî tînin xwarê. Dîk tê hilanîn. Darik bi zarokan dimîne.

3.9. Nanê Dawetê

“Dema ku zava li ber darikê ye hinek mirtiv tên ber derî. Tin mala dawetê. Ku dikaribin ji kî pere bistînin wan hîndikin. Ji xizmên zavê yên nêz geştê dixwazin. Wextê geşt xwestinê peznê wan kesa pir didan. Digotin “Axayê min! Tu geştê bide me ku bi navê te bikeve. Navê te li deşt û çîyayê Farqînê bela biye. Tu comerdê comerdan î... “ Lêbelê ku daxwaza wan nata cî nawan, qemçikan bi wan va datanîn. Ji ber vî hawayî pere didan wan. Ku pere an gešta din hindik bîya pir dixwestin. Dihatin li ser nanê dawetê rûdiniştin. Ew bi malbatî dihatin. Zarokên xwe jî tanîn. Ku dawet bi qedîya îja diçûn dawetek din. Pirê wan pîrek bûn. Bi wan re mêr kêr bûn.”(M. Eken, hevdiînî, 83 salî, Farqîn, 30.9.2022)

Hin kes ji bo ku pereyan nede mirtiban wextê hatina wan xwe vedişêrin. Ê ku weha dikin tima ne. Hejmara wan kêr e. Lêbelê bala mirovan dikişîne.

Dema zava tê xwarê xwarin hazir e¹³. Nan bi pîrî li ser xanî an jî li hewşê tê danîn. Sifre tê raxistin. Ku ev der ne bi keys bin di odeya mêvanan de sifre tê danîn. Ji bo xwarina dawetê her kes tê vexwendin. Ji ber ku cilê zavê pîs nebin li cihekî bikeystir bi hevalên xwe re nan dixwe. Carinan jî zava bi her kesî re nan dixwe.

Foto 11 û 12: Farqîn du dîmenên dawetan.

Wekî ku me berê gotibû, dawetan dawîya havînê an jî payîzê dikin. Firingî pir in. Tirşik çêdibe. Birinc û qelî çêdibe. Di şûna tirşikê de carinan tirşika kartola çêdibe. Tirşik giring e di

¹³ Nanê dawetê kesên diyar çêdikin. Pere naxwazin, bê pere ye. Serê sibê zû dest pê dikin. Çend alîkarê kebanîyên/yan hene. Xwarin bi agirê êzingan çêdibe.

nanê dawetê de. Wextê ku dibêjin “tirşik” dawet dikeve bîra mirov. Ji yekî re mirov bibêje “Em dê kengê tirşika te bixwin?” tê wê wateyê ku “Daweta te kengê ye?”.

Nanê dawetê jin û mêr hevûdin cuda dixwin. Piştî xwarina mezinan zarok tên ser sifreyê. Tebeqên wan nû dikin (avrî naxwin). Nanê zêde dişînin malê cîranan an jî didin kesê hewce.

Piştî nanê dawetê yê ku ji dût ve hatine xatir dixwazin û diçin. “*Mele gazî zava dike wî dibe odeyeka xalî (vala). Lêbelê ku zava bixwaze çend heb kes hene. Mele fatiha zava rast dike. Çend heb sualan jê pirs dike. Kelime Şadetê bi zava dide gotin. Kêmasî hebe bi keys dike. Û dibêje “Min mehra qîza filan kesî li kurê filan kesî kir. Xwedê miradê wan bi hev bike.” Tiştê ku dibêje di kaxizkî de dinivisîne. Wî kaxizî bi salan li ba xwe dihêle.* (M. Baran, hevdîtin, 58 salî, Farqîn, 24.9.2022)

3.10. Kirîvatî (Çûna Zavê ya Mala Cîranekî)

Piştî xwarinê ciwanên ezêb pere ji xizmên zavê dixwazin. Ji vê xelatê re dibêjin “perîya ‘ezepçerya”. Pê dendikan, şîranî û xwarinên din distînin. Wan dibin mala kirîvan. Ev tişt li wir tên xwarin.

Dema ku zava dianîn xwarê yek teklîfa kirîvatîyê dike. Yanî zava dawetî mala xwe dike. Ji wê edetê re dibêjin “kirîvatî”. Kirîvatî tişteki giring e. Kirîvatî mirovan nêzî hev dike. Dibin dostên hev. Bi salan berdevam dibe kirîvatî. Ev şev pir ji ezêb diçin dora zavê, bi hev re pîrozbahîyan dikin. Listêkên cuda tê listin. Ev listik mirovên din dikenandin. Yê herî navdar ev in: qayîş, moz, gustîlk, belif, xêra dêya paşê, tîrtevan.

Di wan listikan de xort bi hev re dikevin pêşbirkê. Pêşbirk xweş û bi kêf derbas dibe. Her kes qîmet didin hev. Çi dibe tev ji bo kêf û dilxweşîya zavê ye.

Seet nêzî nehan xort ji zava xatir dixwazin wî hembêz dikin. Ji mala kirîvan belav dibin. Li dora zava çend hevalên nêz dimînin. Di nav wan de pismam, kurê xaltîyê û xizmên herî nêz hene. Herî dawî ew jî ji xwedîyê malê destûrê dixwazin û derdikevin. Herî pir mala kirîvan nêzî mala zavê ye. Loma zava bi peyatî dibin mala wî. Li ber derî xatir ji hev dixwazin û her kes diçe mala xwe.

4. Pêvajoya Piştî Dawetê

Bûk û zava sê rojan ji odeya xwe dernakevin. Ev kevneşopîyek e. Xwarin û vexwarin di odeya xwe de dixwin û vedixwin. Sê roj bi şûn de zava ku karê wî hebe dest pê dike. Bûk derdikeve derve. Karê metbexê dike. Paqijî hebe dike. Lêbelê bûk naçe çol û pesaran. “*Hin bûk li ba xezûrê xwe serçavên xwe nîşan nadin. Carinan ev edet kin berdevam bû, Carinan jî heta pir dereng berdevam dikir. Ev şikleki hurmetê bû. Ji wî edetî re digotin “xêlî”. Bûk ku xezûrê xwe bidîtîya çerêka xwe dikişand serçavên xwe. Pê rûyê xwe vedişart.*” (A. Özkaya, hevdîtin, 68 salî, Mêrdîn, 2. 9. 2022)

Du sê meh bi şûn de ji alîyê mala bavê bûkê yek tê izn dixwaze ji bo ku wê bibe zeyî. Li gorî kar û îş destûr didin an jî nadin. Bi piranî ewilî bûk diçû zeyî. Izna bûkê mehek e. Zava yan jî xezûrê bûkê mehek bi şûn de diçin şevêkê dimînin û bûkê tînin tên.

4.1. Hin Pirsgirêkên Piştî Dawetê

Carinan pirsgirêkên bûkê ji “sêroj”ê ve dest pê dikin. Hin xwesû bi çavê koletîyê li bûkê dinêrin. Wê wekî qewraşan dibînin. Li gorî wan pêwîst e ku bûk biqisûr be. Xwesû qisûrên bûkê efû nake. Ku tişteki tê de bibîne ji xezûr re dibêje. Xwesû qisûran yek bi yek dide rûyê

bûkê. “*Di vê mijarê de bûyereke awa di serê min de derbas bû: Hê ez nozdeh salî bûm. Ez bûka sêrojî bûm. Xezûrê min “Meriv gazî nekê ji berê xwa fehm nake rabe.” ji min ra got. Lef avite min. Rojek dîsa hê ez bûka heft mehî bûm xesîya min hate odayê. Ji ber ku ez ji ber ranebûm bi por û gijika min girt porê min kaş kir. Êvarê zilamê min hat malê. Wî sîr kir bera min de. Zilamê min, min bi dar kir feleqê. Ev ne buyerek bû. Ev tişt waka kevnêşopîyek diqewûmî. Paraztina me tunebû.*” (A. Özkaya, hevdîtin, 68 salî, Mêrdîn, 2.10.2022)

Ku piştî dawetê îş di rê de nîn be “mal cihêtî” çêdibe. Bûk û zava diçin maleke din. Ji xwe re cihekî dibînin. Di dema mal cihêtîyê de hin hûr mûr didin wan. Hewceyîyên lezginî temîn dikin. Carinan jî qet mal cihêtî çênabe. Hin bûk ji bo mal cihêtîyê bêhizurîyê derdixin. Mînak bi tenê odayên xwe paqij dikin. Karê malê ji dil nakin. Êdî ku hizûr nemîne mal cihêtî çêdibe.

Encam

Zewac, di nav civakê de hem ji bo kes hem jî bo civakê gelek giring e. Ji bo zewacê gelek orf û edet hene. Wan orf û edetan bi beşdarbûna eqrebyên malbatê di pêvajoya dawetê de tên bi cih. Lêbelê pêkanîn li gorî civakan cuda ye. Her çand xweyê orf û edetên cuda ne.

Orf û edet di nav salan de guhertina wan an jî terkkirina wan mumkin e. Li Farqînê di nav salên 1980 û 2000î de edetên gelek kevnecar ji ber derfetên nû hatin guhertin. Mînak, berê bûk bi hespan tînin lêbelê ku erebe derketin êdî hesp hatin terkkirin. Mînaka din, salonên dawetê derketin êdî dawet gelek li salona çêdibin. Salên navbera 1980 û 2000î dema terkkirina wan e.

Çand neynka civakê ye. Her qewm bi çanda xwe heye. Ku çand tune be qewm winda dibe. Cudatîya wî namîne. Ji ber wê em dibêjin çanda dewlemend heye li herêma Farqînê. Xeta îro hatîye nivîsandin lêbelê em wê xebatê têr nabînin. Loma me li gorî derfetên xwe tiştên li cem me nivîsandin. Em bawer in ku dewlemendîya çanda kurdan li Farqînê bi hewildanên zanyarî û bi qeydkirinê dê pêş de here. Di vê xebatê de me hewl da ku hinek edet, rê û resmên dawetên li Farqînê bidin naskirin ku di navbera 1980-2000î salan de hebûne...”

Çavkanî

Aktarlı, Mehmet(Yıl?), “*Silvan Güneşin Tarihle Dans Ettiği Kent*”, Diyarbakır: A Grafik.

Altın, Berivan(2008), “*Töreye Dayalı Evlilik Türleri ve Berdel Geleneği*”, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Başkanlığı Türk Edebiyatı Eğitimi Programı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

Altınboğa, A. Bilal(1999), “*Diyarbakır Folklorundan Kesitler*”, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Kültür Yayınları, NO: 1.

Çalışkan Erol, Seher Şerife(2019), “*Bartın’da Düğün Geleneklerinin Dünü ve Bugünü*” Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Dergisi, Cilt 8, Sayı 1.

Çeliker, Deniz û Genç, Mustafa(2019), “*Îsparta Evlenme Âdetleri*”, SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Cilt:12 Özel Sayısı.

Matyar, Berivan(2021), “*Pêvajo û Kevneşopîyên Dawetên Gundê Çîçikayê*”, Dîyarbakir: Dicle Üniversitesi, Zanîngeha Dicleyê Enstîtuya Zanistên Civakî Makezanista Çand û Zimanê Kurdî, Teza neçapkirî ya Lîsansa Bilind.

Örnek, Sedat Veyis(2018), “*Türk Halkbilimi*”, Ankara: BilgiSu.

Şemo, Ereb(2016), “*Şivanê Kurmanca*”, amedekar: Mustafa Aydoğan, Dîyarbakir: Lis Yayınları.

Sanders, Barry(2019), “*Öküzün A'sı*”, werger: Şehnaz Tahir, amedekar: Can kurultay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Savran, Ahmet(2004), “*Meyyâfâriqîn*”, Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cild 29.

Xanî, Ehmedê(2015), “*Mem û Zîn*”, werger: Mehmet Kaplan, İstanbul: Şemal Medya.

Dîjîtal

<http://kovarabir.com/seid-veroj-mervaniler-doneminde-gelistirilen-meyafarkin-ve-diyarbakir-kutuphanesinde-bir-milyon-kirk-bin-1-040-000-cilt-kitap-mevcuttu/>

Hevdîtin

Arslan M., hevdîtin, 54 salî, Farqîn, 29.9. 2022

Baran, M., 58 salî, hevdîtin, Farqîn, 24.9. 2002

Eken, F. , 90 salî, hevdîtin, Farqîn, 9.10.2022

Eken, H., 67 salî, hevdîtin, Farqîn, 12.9.2022

Eken M., 83 salî, hevdîtin, Farqîn, 30.9.2022

Eken, O., hevdîtin, 48 salî, Farqîn, 2.10.2022

Eken Ş., 57 salî, hevdîtin, Farqîn, 28.9. 2022

Erdağ, M., hevdîtin, 70 salî, Farqîn, 20.9.2022

Eser Rabia, hevdîtin, 82 salî, Mêrdîn, 12.9.2022

Eskilidir, M., 72 salî, hevdîtin, Diyarbakir, 08.10.2022

Fidan, S., hevdîtin, 75 salî, Farqîn, 2.10.2022

Noyan, A. , hevdîtin, 75 salî, Farqîn, 25.10.2022

Özkaya A. , hevdîtin, 68 salî , Mêrdîn, 2.10. 2022

Parlatır, Y. , hevdîtin, 47 salî , Diyarbakir, 8.10.2022